

АНАСТАСІЯ РЯБЧУК,

аспірантка кафедри соціології НаУКМА

Адаптаційний дискурс як засіб маргіналізації робітничого класу в пострадянських суспільствах

Abstract

The article explores the role of “adaptation discourse” in the creation and reproduction of class inequalities in post-communist societies. Within this discourse, it is argued that the extent to which a particular individual has successfully “adapted” to the new socio-economic conditions, determines his or her current position in society. However, the main drawbacks of this discourse are that it views “adaptation potential” in purely individualized terms, neglecting any structural factors that allow somebody to adapt better than others; that possession of this adaptation potential in itself becomes a distinguishing factor in creation and reproduction of inequalities; and finally, that the need to adapt to the market economy is presented as normative and self-evident, therefore preventing any critical reassessment of the current situation.

Вступ

Мета цієї статті — дослідити роль посткомуністичного адаптаційного дискурсу в переосмисленні класових нерівностей при переході до ринкової економіки. Під “адаптаційним дискурсом” я розумію дискусію у пострадянських суспільствах щодо міри адаптації людей до нових соціальних умов. Зокрема, О.Злобіна [1] виокремлює тих, хто успішно пристосувався, посідаючи нині вищі соціальні позиції, тих, хто перебуває в процесі пристосування, і тих, кому адаптація далася тяжче і хто опинився на нижчих соціальних позиціях. Добре адаптованих індивідів дискурс, що домінує, зображує як “новий середній клас”, як основу розвиненого демократичного суспільства [2]. Натомість “старий” робітничий клас (тобто промислові робітники в традиційних секторах економіки) постають у негативному світлі як ті, хто не лише не пристосувався, а й стримує цим розвиток держави та здійснення реформ [3].

Використання терміна “клас” не є однозначним у цьому контексті, але мені здається, що розрізнення середнього і робітничого класів корисне для нашого аналізу, хоча його слід уточнити. Найтипівішим поділом на класи є професійний (за неомарксистською схемою Райта, неовеберіанською схемою Голдторпа, а також за неперервною шкалою CAMSIS), проте Р.Кромптон [4] зауважує деякі недоліки таких підходів, за яких поділ є редуکتивним і не бере до уваги динамічної природи формування класів, ігноруючи відмінності між класами на рівні культури та ідентичності й набуваючи дедалі проблематичнішого змісту за умов деіндустріалізації. Тому замість визначення класу лише через професійну належність я послуговуватимуся класовим аналізом П.Бурдьє з акцентом на нерівномірному доступі робітничих та середніх класів до різних форм капіталу (економічного, культурного та соціального). Бурдьє [5; 6] розглядає класи як динамічні й постійно відтворювані категорії; з цього погляду люди досягають своїх класових позицій, користуючись різними формами капіталу, до якого мають доступ. Позиції в економічній структурі й досі залишаються основою класових відмінностей (тому в пострадянських суспільствах є великі відмінності між фізичною й розумовою працею, між працею в державному і приватному секторах, між власниками й найманими робітниками). Однак культурні відмінності відіграють дедалі важливішу роль у відтворенні старих і створенні нових нерівностей.

Посткомуністичні робітничі класи складаються передусім із промислових робітників фізичної праці, а середні класи — із працівників розумової праці у приватному секторі. Однак деяким робітникам вдається досягти висхідної мобільності. Йдеться, зокрема, про самозайнятих сантехніків, столярів, малярів чи автомеханіків, на чий послуги є чималий попит у індивідуальних клієнтів. Отже, в рамках адаптаційного дискурсу важливішою рисою робітників є не їхні професії, а “неправильна” культура, яка заважає їм успішно адаптуватися до умов ринкової економіки. Натомість середні класи характеризуються “правильною” культурою: підприємливістю, внутрішнім локусом контролю та успішною адаптацією. Додаткова риса, яка відрізняє “приспосовані” середні класи від “неприспосованих” робітничих класів, — це здатність продати власні знання та навички, тобто бути сприйнятими як *власники* цінного капіталу, який “працює на них”, а не просто як *наймані працівники*. В цьому контексті вчительку інтернату або лікаря у в’язниці правильніше віднести до робітничого класу, бо їх наймає держава і крім зарплати вони зазвичай не мають додаткового заробітку, а от учителька престижної школи або лікар столичної лікарні можуть належати й до середнього класу, якщо продають свої знання і вміння за додаткові кошти (платні уроки чи медичні послуги, ба й подарунки чи хабарі). Працівники як ручної, так і розумової праці, маючи у своєму розпорядженні певний символічний капітал, можуть використати його для покращання матеріального становища (надавати послуги з ремонту помешкання, автомобіля або побутових приладів, приватні уроки, перукарські, швейні чи куховарські послуги), легше “адаптуються”, тоді як, скажімо, шахтарі чи металурги такого капіталу не мають.

Посткомуністичний адаптаційний дискурс створений у відповідь на економічні зміни як локального (перехід від планової до ринкової еко-

номіки), так і глобального характеру (індивідуалізація праці, зміна структури промислового та непромислового секторів, перехід від державного захисту та гарантій праці до неоліберальної політики). У пострадянських суспільствах вищезазначені глобальні процеси підсилює “кінець соціалізму” [7], де темп та масштаби класової диференціації перевищили західний досвід. Таким чином, у класів, що домінують, виникає ще більша потреба виправдати їхні привілейовані позиції та захистити набуті переваги [8, с. 307]. Водночас труднощі з застосуванням індивідуалізованого дискурсу за умов структурних нерівностей також набагато помітніші, коли відбувається перехід до капіталізму. Отже, проаналізуємо деякі наслідки посткомуністичного адаптаційного дискурсу для робітничого класу, щоб дезавуувати його як такий, що здійснює символічне насилля [5; 6] і призводить до творення і відтворення класових нерівностей.

Глобальні зміни і посткомуністичні трансформації

Перш ніж аналізувати сам посткомуністичний адаптаційний дискурс, я коротко розгляну ті економічні зміни, які спричинилися до формування цього дискурсу: це — зміна природи зайнятості та зменшення ролі промисловості, що призвело до процесів індивідуалізації у країнах пізнього капіталізму [9; 10], а також зменшення чисельності робітничого класу і кінець масового промислового виробництва на Заході [11, с. 99], що означало заміну “роботи на все життя” більш динамічними формами планування кар’єри. У своєму дослідженні необмеженої кар’єри М.Артур [12] стверджує, що робітники стали нести більшу відповідальність за власну кар’єру, стали більш гнучкими, заповзятливими, здобули більші можливості для самореалізації.

Однак інші соціологи менш оптимістичні щодо наслідків індивідуалізації. Зокрема, Р.Кастель та З.Бауман стверджують, що незважаючи на більшу індивідуальну свободу, кінець ХХ століття характеризується зростанням непередбачуваності економічної системи, що призводить до нестабільності та стресу для багатьох робітників. Бауман [13, с. 141] запитує: “Як можна прагнути роботи на все життя, роботи як покликання, якщо кваліфікації, отримані ціною неабияких зусиль, щодня перетворюються з активів у пасиви?” Він вважає, що найкраще пристосованими є не ті індивіди, які інвестують у стабільність, а ті, хто більш є гнучким, хто вбачає у нестабільності нормальні умови існування. Але хоча всі люди намагаються пристосуватися до мінливого суспільства, лише небагатьом вдається побачити “локальний порядок у глобальному хаосі” [8]. Кастель [14] вбачає у цих змінах неспроможність національних держав гарантувати зайнятість і забезпечувати перерозподіл багатств, що спричиняє конкуренцію в межах самого робітничого класу і диференціацію між тими робітниками, які змогли скористатися попитом на їхню працю, і тими, чий навички стають непотрібними суспільству.

Перехід від планової до ринкової економіки означав такого роду зміни в пострадянських суспільствах, але значно швидшими темпами. Деіндустріалізація, індивідуалізація, зростання нерівностей і поява нових економічних просторів і практик — усе це відбулося менш як за одне десятиліття.

Це призвело до втрати мільйонів робочих місць, переважно в державному промисловому секторі. Нові економічні практики (такі, як бізнес та торгівля) набули ваги, тоді як фізична праця втратила свою символічну силу [7]. Принципи індивідуалізму, підприємливості та особистої адаптації заступають місце ідеалів спільності, праці, стабільності та державного захисту. Д.Кідекел зауважує, що хоча негативний образ праці не є унікальним для Східної Європи, однак “специфічні умови, в яких соціалізм поступався неокapіталізму, посилили диференціацію робітників щодо інших соціальних груп, а також відчуження робітників один від одного” [3, с. 120].

За умов індивідуалізації праці та життя, особистої відповідальності за успіхи та невдачі, а також акцентів на володінні цінними знаннями та навичками, які вможливають “гнучкість” і пристосовуваність до непередбачуваної економіки, у західних суспільствах стала поширюватись думка, що клас перестав відігравати будь-яку роль у детермінації життєвих шансів. Зокрема, такими є погляди У.Бека, який виступає проти використання класових категорій у соціальних дослідженнях, бо клас, на його думку, залежить від об’єктивного рівня доходів, структури праці та зайнятості, а всі ці речі вже не є актуальними: “Індивідуалізації ще й досі протистойть досвід колективної долі (масове безробіття та декваліфікація); однак ... класові біографії, певним чином приписувані, перетворюються на рефлексивні біографії, які залежать від рішень актора” [7, с. 188].

Натомість С.Лоулер говорить, що, хоча клас уже не є простим індикатором економічної позиції на ринку праці, класова належність не зникає, а перетворюється на культурну ознаку, де “неправильні” ідентичності приписуються робітничому класу спостерігачами із середнього класу [15, с. 804]. Класовий аналіз зникає з політики та науки саме тоді, коли економічні нерівності увиразнюються (зокрема, в пострадянських суспільствах, де класова позиція дедалі більшою мірою визначає життєві шанси людей).

Посткомуністичний адаптаційний дискурс подібно до індивідуалізаційних тенденцій на Заході також апелює до аргументів щодо “кінця класу”. О.Злобіна зауважує, що не класова позиція, а індивідуальні риси, такі як “адаптаційний потенціал”, відіграють головну роль у визначенні становища індивіда в пострадянському суспільстві. Однак у такому разі ігнорується той факт, що сам адаптаційний потенціал є формою культурного капіталу, який нерівномірно розподілений між різними класами, і цей “потенціал” стає джерелом класових відмінностей, свідченням “правильної” культури та “правильного” ставлення до ринкових перетворень. Хоча поняття класу не згадується, але те, яким чином середні класи прославляються за успішну адаптацію, а робітничі класи звинувачуються за невміння/небажання пристосовуватися, є прикладом класового підходу.

Адаптаційний дискурс як відповідь на посткомуністичні трансформації

Відхід від планової економіки у Східній Європі та колишньому СРСР призвів до зростання нерівностей і диференційованої класової структури. Нові середні класи та пострадянські еліти сприймали економічну лібераліза-

цію, приватизацію та перехід до ринкових принципів “економічної доцільності” як необхідні й корисні для країни та для них особисто. Натомість, робітничий клас відчував незадоволення та розчарування від реформ. Оскільки економічні зміни потребували змін в ідеологічних принципах, маргіналізація робітничого класу відбулася не лише в економічному полі, а й через соціальні репрезентації робітників. Їм дедалі складніше звертатися до позитивної колективної класової ідентичності, яку вони мали за соціалізму, а отже, їй виражати класові інтереси через політичний активізм [16].

Робітничі спільноти представлені як у західних, так і в пострадянських мас-медіа як “гето безробітних” [17, с. 411], як сірі депресивні райони, а самі робітники — як анонімна маса, як “совок” або як “пережитки комунізму” [3]. Отже, йдеться не лише про економічну маргіналізацію (maldistribution), а й про дискримінаційну стереотипізацію (misrecognition) робітників; причому як економічний, так і суспільний вимір нерівності, як гадає Н.Фрейзер, є “формами інституціоналізованої субординації й тому — істотним порушенням справедливості” [18, с. 26]. Як слушно зауважує Стенінг, “існує тонка межа між аналізом структурних процесів, які маргіналізують робітничі спільноти, і дискурсами, які вбачають причину маргіналізації у діяльності (чи радше бездіяльності) самих спільнот” [7, с. 989]. Ґрунтовний аналіз структурних процесів виходить за межі цієї статті. Однак адаптаційний дискурс, який я аналізую, є добрим прикладом дискурсивної структури неоліберального проекту трансформацій, що призводить до маргіналізації робітничого класу як “іншого”.

Робітничий клас, який вважали ідеологічною основою радянських суспільств, втратив свій матеріальний та символічний статус унаслідок структурних змін та зростання соціальних нерівностей. Це не означає, що всі робітники програли під час переходу до капіталізму або що всім було краще за комунізму. Дехто вітав зміни, бо вбачав у них можливість самоствердження у більш конкурентному середовищі. Висококваліфіковані робітники часто створювали власні фірми, продаючи свої здібності, тоді як інші ставали підприємцями чи знаходили нову роботу в приватному секторі. Деякі сектори економіки не зазнали таких труднощів, як інші, і там робітникам вдалося зберегти роботу і стабільність. Однак така внутрішня диференціація не спростовує, а навпаки підтверджує маргіналізацію робітничого класу як класу. Адже той факт, що багатьом робітникам таки вдалося досягти вищого соціально-економічного статусу, став ще одним прикладом “адаптації”. Ті робітники, які досягли вищих позицій, використовували адаптаційний дискурс, щоб пояснити і зростання власних привілеїв, і маргінальні позиції робітників, яким не вдалося пристосуватися. П.Бурдьє добре відзначає цю тенденцію:

“Макс Вебер говорив, що групи, які домінують, потребують “теодицеї власних привілеїв”, або, точніше, соціодицеї — теоретичного виправдання того факту, що вони привілейовані у суспільстві. Сьогодні в серці цієї соціодицеї лежить поняття компетентності, що приймається як тими, хто домінує (звісно, адже це в їхніх інтересах), так і рештою суспільства” [5, с. 43].

Представники нових середніх класів говорять про своє життя як приклад успішної адаптації до нових соціальних реалій. Таке саме пояснення їхнього успіху зазвичай дають і соціологи. Отже, успішне пристосування

стало “соціодицеєю”, виправданням нерівностей у пострадянських суспільствах. Ось, зокрема, вступні зауваги до дослідження середніх класів в Україні, проведеного О.Симончук:

“Суспільне замовлення вимагає сьогодні людей особливого психологічного типу. Щоби не втратити свої соціальні позиції і втриматися в середньому класі, необхідно культивувати певні особистісні якості — здатність швидко адаптуватися до перманентно оновлюваних соціальних і професійних умов впродовж усього життя, вміння легко навчатися і легко позбуватися застарілих навичок і знань” [2, с. 23].

У таких твердженнях соціальні нерівності перетворюються на індивідуальні особливості, а проблема класового суспільства стає проблемою самих людей. Таким чином, менш успішні представники робітничого класу також мусили би пристосуватися, могли би пристосуватися, але чомусь не пристосовуються. Але, по-перше, “мусили би пристосуватися” означає, що адаптація не лише бажана, а є імперативом, а ті, хто не пристосовується, має неправильну/хибну установку. По-друге, “могли би пристосуватися” означає, що адаптація є лише питанням особистих зусиль і не враховує можливих структурних перешкод до успішної адаптації. І нарешті, “не пристосовуються” означає, що робітничий клас або не має адаптаційного потенціалу, або не використовує його як слід, тоді як насправді існує безліч свідчень про адаптаційні стратегії найбідніших груп лише з метою виживання [18].

Критика посткомуністичного адаптаційного дискурсу

Мої критичні зауваження щодо посткомуністичного адаптаційного дискурсу стосуються трьох пунктів. По-перше, “успіх” та “невдача” подаються у суто індивідуальному контексті, ніби структурні фактори не мають значення. По-друге, цей дискурс стає знаряддям у руках середніх класів для створення та легітимації класових відмінностей. І по-третє, цей дискурс є не нейтральним соціологічним поясненням нерівностей, а ідеологічним, створеним з метою забезпечення успішного переходу до капіталізму.

Індивідуалізація за умов структурних нерівностей. Адаптаційний дискурс запозичує західні ідеї індивідуалізованого суспільства та ліберального гуманізму. Останній виник за доби Просвітництва, і його епістемологічне підґрунтя — в ідеях “суверенної особистості” [20]. Однак французькі революційні ідеї свободи, рівності та братерства не були втілені в життя у західних капіталістичних суспільствах, де залишилися класові, гендерні та расові відмінності. Аналізуючи французький постколоніальний дискурс, Барт зауважує, що ліберальна риторика “доброго суб’єкта-громадянина”, ґрунтована на принципах рівності та засудженні расової дискримінації залишалася сліпою до насправді наявного расизму. “Ця позиція здається прогресивною, хоча насправді забезпечує безперешкодне відтворення структур расових нерівностей”, — писав Барт [див.: 21, с. 246]. Так само й середні класи вважають, що їхні позиції залежать суто від їхніх здібностей та зусиль, і, застосовуючи ліберальний дискурс, за яким “клас не має значен-

ня”, залишаються сліпими до реальних класових нерівностей і ситуацій, де клас таки має значення [22, с. 78]. “Клас нібито десь там існує, але індивідам здається, що їх особисто він не заторкує”, — пише Д.Рей [23, с. 923]. Мобільність і доступ до різних форм капіталу, які існують для “вибраних”, вважаються доступними і для багатьох інших [24, с.48].

Ідеологія класичного лібералізму передбачає не лише індивідуальну відповідальність, а й рівні можливості, проте в пострадянських суспільствах відбулося зростання нерівностей, і позиція індивіда на початку перехідного періоду значною мірою визначала його чи її життєві шанси. Старші люди, мешканці сіл та містечок, менш освічені індивіди та робітники у промислових регіонах із високим рівнем безробіття мали більшу ймовірність опинитися в нижчих верствах суспільства [25]. Як зауважує Д.Кідекел, перехідний період створив систему “тривалих нерівностей” для робітничого класу в пострадянських країнах: “Ідентичності робітничого класу формуються в контексті зменшення доступу до ресурсів — матеріальних, соціальних і символічних — у неокapіталістичному суспільстві... Робітники сприймають себе і сприймаються іншими як нерівні щодо решти категорій суспільства” [3, с. 116]. Пострадянські робітники, які зберегли свою роботу замість того, щоб “удатися до активніших адаптаційних стратегій” (як пише О.Симончук), можуть лише звинувачувати самих себе за те, що вони не адаптувалися, за те, що не скористалися з можливостей, які буцімто були відкритими перед ними, за те, що не поклалися на власні сили, а очікували державного захисту; “навіть за умов, коли ті, хто їх звинувачує — медіа, нові підприємці, парламентарії, деякі державні урядовці — отримали левову частку переваг за нової економічної системи” [3, с. 114]. З.Бауман стверджує: “Бути індивідом *de jure* означає не мати нікого, кого можна було б звинуватити у власних бідах, не шукати причин власних поразок ніде, окрім власних невмінь, і не шукати жодних розв’язань проблеми окрім подальших спроб вийти зі скрутного становища... З поглядом, зосередженим на власній успішності й, таким чином, неухважним до соціального простору, де колективно продукуються суперечності індивідуального існування, чоловіки та жінки цілком природно виявляють схильність не усвідомлювати в усій повноті та комплексності своє становище” [9, с. 106].

Якщо класові відмінності об’єктивно існують, але не визнаються на суб’єктивному рівні, вони стають “прихованими травмами” (*hidden injuries*) [25] і чинять “символічне насилля” над тими, хто перебуває на упосліджених позиціях, але може виразити свій нижчий статус лише в індивідуалізованих термінах як особисту невдачу.

Важливо зауважити, що я критикую не ліберальні принципи як такі, але привласнення цих принципів панівними класами у капіталістичних суспільствах, де ліберальні ідеї стають знаряддям для відтворення класових нерівностей. У подібному ракурсі С.Бол критикує індивідуалізаційні теорії У.Бека та Е.Гідденса, їхні концепції “рефлексивних акторів”, і не тому, що “індивідуалізм” чи “рефлексивність” — це погані риси, а тому, що такого кшталту слова дають змогу ігнорувати той факт, що “різні соціальні групи стикаються з “системними суперечностями” і нерівномірним розподілом різного роду ресурсів, що вможливають рефлексію та вибір” [27, с. 4].

Створення класових відмінностей на основі “адаптаційного потенціалу”. У пострадянських суспільствах класи радше не відсутні, а присутні через особисті характеристики: бути представником робітничого класу означає не так бути бідним або працювати на заводі, як мати неправильне ставлення до перетворень і не мати адаптаційного потенціалу “через погані звички, яких вони навчилися (за часів СРСР), які включали сумнівну етику праці, відсутність продуктивності, нечесність/обман та очікування отримати щось за ніщо” [3, с. 114]. Відмінності за культурними нормами та ідентичністю, таким чином, подають як причину нижчих економічних позицій і використовують, щоб, з одного боку, вирізнити класові відмінності, а з іншого — стерти поняття “класу” [15, с. 800]. Такий дискурс сприяє символічному продукуванню класу, “надаючи системи інтерпретації, які визначають те, як ми розуміємо класові відмінності” [24 с. 46].

Р.Блекберн [28, с. 735] зауважує, що клас “став власністю індивіда”. І справді, індивідуалізація не заперечує класового поділу суспільства, але класові нерівності постають як наслідок індивідуальних відмінностей, а отже, легітимуються. Коли якісь індивіди не можуть скористатися з наявних можливостей щодо мобільності та адаптації, то їх презентують як “дефективних”, як таких, кому чогось бракує (розуму, освіти, певних норм і цінностей, чи того ж адаптаційного потенціалу). Таким чином, лінії класового поділу визначаються на підставі здібностей та заслуг, де ті, хто мобільні, мають високозатребувані знання та навички й постійно адаптуються, опиняються на вершині соціальної ієрархії. І хоча такий акцент на розумі та здібностях (у дусі меритократії) є чи не найсильнішим пунктом неоліберальної ідеології, ці принципи (та й сама ідеологія) не вільні від суперечностей. Зокрема, П.Бурдьє у своїх дослідженнях показував, що, хоча неоліберали сприймають розум як “дар небес”, ми знаємо, що він “розподілений нерівномірно за соціальними ознаками і що нерівності у “розумі/інтелігентності” — це соціальні нерівності” [5, с. 42]. Адаптаційний потенціал не просто “у когось є, а хтось його не має”, він є формою символічного капіталу, нерівномірно розподіленого серед представників різних соціальних груп у пострадянських суспільствах, і це дає можливість лише небагатьом досягти позицій середнього класу.

Інша проблема полягає у самому визначенні “адаптаційного потенціалу”. Подібно до “розуму/інтелігентності” з прикладу Бурдьє, саме панівні класи визначають, хто успішно адаптувався, а хто — ні. Незважаючи на численні дослідження “стратегій виживання” найбідніших верств населення, “успішною адаптацією” визнають лише ті її форми, які ґрунтовані на капіталістичних нормах і цінностях [19].

Капіталістична економіка як нормативна і така, що вимагає нашої адаптації. Останній аргумент, який я хочу навести у відповідь на адаптаційний дискурс, — це те, що потреба пристосовуватися до нових соціоекономічних умов подається як самоочевидна і що відсутня будь-яка альтернатива ринковим перетворенням. Соціальні нерівності вже постають не як наслідок економічної субординації та нерівномірного розподілу цінних ресурсів (включно з наявністю самого “адаптаційного потенціалу”), але як проблема культури та ідентичності. “Глобальні зміни”: деіндустріалізація, безробіття і держав-

на дерегуляція подаються як такі, що їх неможливо уникнути, а отже, слід пристосовуватися, щоб мати змогу розпоряджатися власним життям, бути незалежнішим від держави тощо. “Грається ціла гра з конотаціями та асоціаціями таких слів, як гнучкість, вправність, дерегуляція, щоб вказати, що неоліберальне послання є універсальним посланням визволення” [5, с. 31].

С.Жижек [29] стверджує: якщо кілька десятиліть тому ще можна було дискутувати про різні можливості розвитку суспільства, а також були спроби різних соціальних груп втрутитися для захисту своїх колективних інтересів, то нині капіталістичну економіку уявляють як “об’єктивну реальність”, що внеможливіло будь-яку критику і розгляд альтернативних шляхів розвитку пострадянських суспільств. Окрім того, адаптаційний дискурс промовляє, що саме індивіди повинні пристосовуватися до ринкової економіки, а не навпаки. Виходить, що робітники мають пристосуватися до тих умов, де їх можуть ще більше експлуатувати у тіньовій економіці зі зростанням “гнучкості” нестабільності, де втрачаються скромні переваги державної повної зайнятості та соціальних гарантій [3].

“В ім’я цієї моделі, — пише П.Бурдьє, — вводиться “гнучкий графік зайнятості” — ще одне магічне слово неолібералізму, що означає нічну працю, працю на вихідні, нерегулярні години зайнятості... Таким чином справжні ознаки “законів ринку” — економічного світу без жодного зовнішнього регулювання — стають нормою та ідеалом усіх практик” [5, с. 34–35]. Бурдьє наполягає, що необхідно зруйнувати міф про такого кшталту історичну неминучість і, розуміючи економічні потреби, не сприймати їх як даність, а чинити їм опір і, де можливо, нейтралізувати їхній вплив [5, с. 26].

Висновки

У цій статті я мала за мету показати, що пострадянський адаптаційний дискурс є знаряддям створення і відтворення як старих, так і нових соціальних нерівностей. У його основі — західний дискурс про індивідуалізацію праці, про особисту відповідальність за успіхи та невдачі та про “кінець класу” [30]. Адаптаційний дискурс хибно зображує пострадянських робітників, стверджуючи, що їхні маргінальні соціоекономічні позиції є наслідком відсутності “адаптаційного потенціалу”. Проблема класу уявляють як проблему перетворення робітників на “більш подібних до середнього класу” [15, с. 799]. Однак, як влучно зауважує М.Севедж “якщо класовий аналіз ще може відігравати якусь роль, то ця роль полягає в постійному наголошуванні брутальних реалій соціальних нерівностей та ігнорування цих нерівностей представниками індивідуалізованої культури середнього класу, які не помічають соціальних наслідків своїх повсякденних вчинків” [11, с. 159]. Як бачимо, негативні соціальні наслідки адаптаційного дискурсу виявляються у маргіналізації пострадянських робітників і некритичній легітимізації системи класових нерівностей за умов переходу до ринкової економіки.

Література

1. Злобіна О. Особистість як суб’єкт соціальних змін. — К., 2004.
2. Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы. — К., 2003.

3. *Kideckel D.A.* The Unmaking of an East-Central European Working Class // *Hann C.M.* Postsocialism / Ed. by C.M.Hann. — L.; N.Y., 2002. — P. 114–132.
4. *Crompton R.* Class and Stratification. — Cambridge, 1998.
5. *Bourdieu P.* Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time. — Cambridge, 1998.
6. *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Ed. by J.Richardson. — N.Y., 1986. — P. 241–58.
7. *Stenning A.* Where is Post-socialist Working Class? Working-class Lives in the Spaces of (Post)socialism // *Sociology*. — 2005. — Vol. 39 (5). — P. 983–99.
8. *Kincheloe J.L., McLaren P.* Rethinking Critical Theory and Qualitative Research // *Denzin N., Lincoln Y.* Handbook of Qualitative Research. — L., 2005. — P. 303–334.
9. *Bauman Z.* The Individualized Society. — Cambridge, 2001.
10. *Beck U.* Risk Society: Towards a New Modernity. — L., 1992.
11. *Savage M.* Class Analysis and Social Transformations. — Buckingham (Phil.), 2000.
12. *Arthur M.B.* The Boundaryless Career: a New Perspective for Organizational Inquiry // *Journal of Organizational Behaviour*. — 1994. — 5. — P.295–306.
13. *Bauman Z.* Postmodernity and Its Discontents. — Cambridge, 1997.
14. *Castel R.* L'Insécurité sociale: Qu'est-ce qu'être protégé? — S.l., 2003.
15. *Lawler S.* Introduction: Class, Culture and Identity // *Sociology*. — 2005. — Vol. 39 (5). — P. 797–806.
16. *Ost D.* The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe. — S.l., 2005.
17. *Reay D., Lucey H.* “I don't Really Like it Here but I don't Want to be Anywhere Else”: Children and Inner City Council Estates // *Antipode*. — 2000. — 32. — P. 410–428.
18. *Frazer N.* Rethinking Recognition // *New Left Review*. — 2000. — 3. — P. 107–120.
19. *Stenning A.* Re-placing Work: Economic Transformations and the Shape of a Community in Post-socialist Poland // *Work, Employment and Society*. — 2005. — Vol.19 (2) — P. 235–259.
20. *Foucault M.* Discipline and Punish. — N.Y., 1979.
21. *Farough S.D.* The Social Geographies of White Masculinities // *Critical Sociology*. — 2004.— Vol. 30 (2). — P. 241–264.
22. *Fine M., Weis L.* Compositional Studies, in Two Parts. Critical Theorizing and Analysis on Social (in)Justice // *Denzin N., Lincoln Y.* Handbook of Qualitative Research. — L., 2005. — P. 65–82.
23. *Reay D.* Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Social Class // *Sociology*. — 2005. — Vol. 39 (5). — P. 911–24.
24. *Skeggs B.* Class, Self, Culture. — L., 2004.
25. *Lane D.* Trajectories of Transformation: Theories, Legacies and Outcomes // *The Legacy of State Socialism and the Future of Transformation* / Ed. by D.Lane. — Lanham; Boulder; N.Y.; Oxford, 2002. — P. 3–31.
26. *Senett R., Cobb J.* The Hidden Injuries of Class. — Cambridge, 1977.
27. *Ball S.J.* Class Strategies and the Education Market: the Middle Classes and Social Advantage. — L.; N.Y., 2003.
28. *Blackburn R.M.* A New System of Classes: but What are They and do We Need Them? // *Work, Employment & Society*. — 1998. — Vol. 12 (4). — P. 735–41.
29. *Zizek S.* The Ticklish Subject: the Absent Centre of Political Ontology. — L.; N.Y., 1999.
30. *Pakulski J., Waters M.* The Death of Class. — L., 1996.